Cel de-al treilea om şi etica responsabilităţii: Sandu Frunză, *Dumnezeu şi Holocaustul la Elie Wiesel*

Florea Lucaci

Ni se dă cumva o problemă? Da. Sandu Frunză, un „frate" din mediul academic clujean, ne incită cu ultima sa carte[1] să reflectăm asupra temeiurilor eticii. Este vorba de vechea şi, totodată, actuala problemă deschisă a relaţiilor interumane şi de proiecţia sacralizată, respectiv relaţia om – Dumnezeu. Provocarea cărţii semnată de Sandu Frunză este alimentată din două perspective, una general-teoretică, iar cealaltă privat-memorialistică.

Astfel, aduc în discuţie faptul că funcţionalitatea relaţiilor menţionate este posibilă, se crede, în baza unor categorii, adică: *bine* şi *rău*, *dreptate* şi *injustiţie*, *libertatea* cu derivatele sale, şi anume *libertate religioasă*, *libertate politică* etc. pe de o parte şi *intoleranţa*, *prigoana*, *teroarea* etc., pe de altă parte, *responsabilitate* şi *indiferenţă* etc. Ne întrebăm: valorile, principiile şi normele ce reglementează comportamentul individual şi chiar social au în subsidiar logica deontică? Dacă da, atunci cum se explică comiterea nenumăratelor fapte imorale şi injuste? Dacă nu, atunci pe ce temei se admite aşa-zisul „silogism practic" care ar sta la baza gândirii şi acţiunii oamenilor? Se pare că dacă există o logică a gândirii morale ce permite distincţia dintre *bine* şi *rău*, este greu de susţinut că aceste valori operează neutru, asemenea *adevărului* şi *falsului*. De ce? Credem că acţiunile ce cad sub conceptul de morală sunt supuse „judecăţii" conştiinţei individuale şi „exigenţei" opiniei publice, infuzate puternic de subiectivitate. Dar credem că este la fel de posibil ca faptele imorale şi prelungirea lor penală să fie tolerate sau tratate cu indiferenţă. Istoria

1 Sandu Frunză, *Dumnezeu şi Holocaustul la Elie Wiesel*. O etică a responsabilităţii, Bucureşti, Editura Contemporanul, 2010.

confirmă ambele opţiuni.

Apoi experienţa limitei trăită de Elie Wiesel în lagărele naziste şi transpusă în memoria unor cărţi este inclusă de unii occidentali într-un fenomen definit „industria evreiască a Holocaustului". Cu alte cuvinte, cărţile ce descriu ororile lagărelor de exterminare sunt socotite în mod straniu o formă de răzbunare după celebra lege a talionului – ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte – fiind o „combinaţie de terorism intelectual şi şantaj moral" (David Irving). Totodată, se insinuează că Elie Wiesel impune o viziune asupra Holocaustului ca „religie a misterului", deci un fenomen inabordabil, ce se situează în afara istoriei, astfel că nu poate fi explicat.

Ce face Sandu Frunză? Fiind filosof, el caută să surprindă autenticul omenesc şi să-l ridice la generalitatea unui discurs conceptual. Fireşte, el este conştient că fiecare eveniment istoric este unic, deci şi Holocaustul, ceea ce permite insinuarea paradoxalului în analiza cărţilor lui Elie Wiesel. Prin urmare, el operează asupra relaţiei ontologice de întemeiere a existenţei umane, relaţie ce în proiecţie etică presupune raporturile *indiferenţa – răul* şi *responsabilitatea – răul*. De altfel, încă de la început, în introducere la cartea sa, el precizează: „Aceasta este o carte despre indiferenţă. [...] Cele două căi ale indiferenţei se întrepătrund într-o complicitate cu răul absolut ca manifestare cotidiană în lagărele morţii. Răul este scos din sfera teologicului şi este transferat în cea ontologică. [...] În această realitate construită pe o logică a războiului, răul nu mai are o semnificaţie morală şi existenţială de ordin religios, ci i se conferă o realitate strâns legată de acţiunea sau non-acţiunea umană" (p. 5). Aşadar, Sandu Frunză ne spune că în posibilitatea decriptării răului trebuie să avem în vederea gândirea ce se poate ipostazia în judecată axiologică şi acţiune.

De ce se reduce totul la om, la gândirea şi la modul său de a acţiona? Este adevărat, jocul negaţiei între existenţă şi non-existenţă îşi are expresia logică în principiul necontradicţiei, dar poate sugera şi altceva. Astfel, din perspectivă platoniciană rezultă că dacă existenţa unui lucru depinde de participarea lui la ideea lucrului, atunci şi lucrul, şi ideea sa trebuie să participe la o a treia esenţă care, de asemenea, ar trebui să participe la a patra ş.a.m.d. Avem aici schema unei dialectici ascendente prin care se constituie conceptele. Este schema argumentului cunoscut în antichitate sub denumirea *Argumentul celui de-al treilea om*. Un simplu exerciţiu hermeneutic dezvăluie că existenţa lui Elie Wiesel ca paznic al memoriei, presupune existenţa ideii de om de sacrificiu, iar Isaac şi moartea sacrifială devine paradigma ce se predică distributiv despre fiecare evreu în parte, apoi tema sacrificiului implică în mod colectiv poporul lui Israel şi, în final, misterul relaţiei om – Dumnezeu. Constantă în mereu reluata relaţie

de asemănare dintre lucrurile sensibile şi idei este gândirea şi conştiinţa distribuirii acesteia în diverse ipostaze.

Tot din perspectiva memoriei, cărţile lui Elie Wiesel implică reacţia lui Sandu Frunză. În primul rând, este o reacţie de om, de cititor sensibil, ce are capacitatea, de exemplu, de a auzi aievea ecoul cuvintelor rostite cu bunăvoinţă cinică de un *Blockälteste*, cuvinte ce se înfing în memorie ca un cui. Este vorba de scena în care i se explică tânărului Eliezer „legea supravieţuirii în lagăr", lege menită să „să învingă dorinţa sa de a-şi arăta ataşamentul faţă de tatăl muribund" (p. 180). Memoria lui Elie Wiesel este asumată de Sandu Frunză şi, prin urmare reia din *Noaptea* cuvintele ce sfidează condiţia umană:

> Ascultă bine ce-ţi spun, băiatule. Nu uita că te afli într-un lagăr de concentrare. Aici fiecare trebuie să lupte pentru viaţa lui şi să nu se gândească la ceilalţi. Nici măcar la tatăl lui. Aici nu mai există tată, frate, sau prieten. Fiecare trăieşte şi moare pentru el, singur. Ascultă sfatul meu: nu-i mai da bătrânului raţia ta de pâine şi supă. Nu mai e nimic de făcut. Şi te omori cu zile. Ar trebui, dimpotrivă, să mănânci şi porţia lui... (Elie Wiesel, *Noaptea*, Bucureşti, Univers, 2005, p. 119).

Asumarea este aici o formă de angajare, adică îndeplinirea funcţiei de mărturie a memoriei, de comunicare.

În al doilea rând, din perspectivă filosofică, memoria implică necesitatea argumentului, adică este necesară dovada că unicitatea Holocaustului este echivalenta unei universalităţi. Prin termenul *universal*, înţeleg ceea ce este enunţat despre toate subiectele. Pentru lămurire, să analizăm un posibil argument, care sintetizează demersul lui Sandu Frunză:

Elie Wiesel este evreu şi erou al Holocaustului
Supravieţuirea lui a trecut în memoria cărţilor sale
Resurecţia Holocaustului este o realitate a cărţilor lui Elie Wiesel
Evreii martiri ai Holocaustului sunt şi eroi ai cărţilor lui Elie Wiesel
Toţi cititorii cărţilor lui Elie Wiesel iau act de experienţa răului
Memoria cărţii implică memoria oricărui cititor
Sandu Frunză a resuscitat memoria într-o realitate conceptuală
„Dumnezeu şi Holocaustul la Elie Wiesel" este modul filosofic de a gândi răul
Deci, memoria este o stare mentală, dar funcţionează şi ca relaţie conceptuală
Dacă memoria este o relaţie, atunci are proprietăţi:
Este reflexivă: toţi cei implicaţi de memoria cărţii au o responsabilitate de sine însuşi
Este simetrică: memoria lui Elie Wiesel implică memoria cititorilor,

dar şi invers

Este tranzitivă: memoria se transferă prin sine însăşi la terţi, implicând responsabilitatea

Dacă Holocaustul este interpretabil atât ca o noţiune singulară, cât şi universală,

Atunci este posibilă o reacţie morală individuală, dar şi o etică a responsabilităţii.

Ce mai constatăm? Hermeneutica şi schema cercului afirmă că partea dă seamă de întreg, iar întregul îşi află expresia exemplară în parte. Mai concret, Elie Wiesel nu este un simplu ins ce aparţine unei mulţimi – poporul evreu. El este evreul ce se identifică şi în biblicul Isaac, şi în tatăl său, şi în „tînărul cu chip de înger" condamnat la moarte, şi în fiecare suflet ce agonizează în „Regatul Nopţii". De aici reiese că memoria implică cel puţin responsabilitatea mărturisirii, iar mărturisirea este, de exemplu, substanţa cărţii *Noaptea*, dar şi a cărţilor ce adeveresc cărţile lui Elie Wiesel, deci inclusiv cartea lui Sandu Frunză – *Dumnezeu şi Holocaustul la Elie Wiesel.*

Sandu Frunză nu este un simplu cititor al lui Elie Wiesel, cartea sa fiind un veritabil argument – cel de-al treilea om. Într-o interpretare modernă, cartea universitarului clujean se înscrie firesc în seria interpretărilor adecvate ale conceptelor eticii. Plecând de la povestirile lui Elie Wiesel, el realizează o *Introducere la problema răului şi a responsabilităţii.* De aici derivă şi structura cărţii *Dumnezeu şi Holocaustul la Elie Wiesel*, care, formal, este deschisă, adică vizează atât empiricul încărcat cu imagini sensibile, cu descrieri palpabile ale manifestărilor pe relaţia uman – inuman, cât şi teoreticul. Discursul se înscrie iniţial în orizontul unei filosofii a mărturisirii Inexprimabilului, apoi analiza este concentrată punctual asupra conceptelor *răul, suferinţa, indiferenţa şi responsabilitatea, omul şi Dumnezeu*. În ultima parte, a V-a, intitulată *Moartea omului şi moartea lui Dumnezeu*, este tematizată căutarea lui Dumnezeu. Ridicarea la concept, la absolutul pe care îl sugerează execuţia unui inocent şi întrebările ce se insinuează dureros în mintea lui Elie Wiesel, are o dimensiune apocaliptică. De ce? Moartea omului implică moartea lui Dumnezeu. Pasajul din *Noaptea* are ritm de verset biblic:

> „Unde-i acum Dumnezeu?" Şi am auzit înlăuntrul fiinţei mele o voce care-i răspundea: „Unde e El? Unde e El? Aici, atârnă aici, în spânzurătoare" (p. 160).

Reflecţia teoretică are ca referenţial relaţia om – Dumnezeu, relaţie ce ar trebui să legitimeze temeiul etic şi, în extensie, cel juridic al lumii

omului. Numai că există momente în care rostirea se închide în tăcere. În acest sens, Sandu Frunză ne spune că „Relaţia dintre întrebare şi răspuns face ca tăcerea să capete un rol important în teologia holocaustului" (p. 165). Absolutul apocaliptic este surprins clar: „Tăcerea lui Dumnezeu se aşază, astfel, peste fiinţele dezumanizate ca efect al acţiunii răului absolut, peste cadavrele celor ce au cunoscut violenţa extremă a lagărului. Tăcerea se lasă şi peste lumea pe care aceştia au lăsat-o în urmă şi care a dispărut fără nici o posibilitate de a mai fi adusă la viaţă altfel decît prin intermediul memoriei şi al mărturisirii asumate de către cei ce au avut şansa supravieţuirii" (p. 166). În aceste condiţii interpretarea relaţiei om – Dumnezeu şi implicit posibilitatea unei lumi în vederea omului presupune un imperativ de sorginte neokantian, şi anume „ca fiecare individ să iasă din indiferenţă şi să acţioneze în vederea regăsirii de sine prin practicarea unei etici a responsabilităţii" (p. 184).

Oricare recenzie trebuie înţeleasă ca având rolul de a semnala importanţa şi originalitatea unei cărţi, în cazul de faţă o carte ce confirmă vocaţia de gânditor a lui Sandu Frunză. Fără îndoială *Dumnezeu şi Holocaustul la Elie Wiesel* este o carte necesară ce pune probleme autentice şi actuale. Mesajul este clar: omule, nu te lăsa copleşit de rău, gândeşte şi acţionează, învinge răul cu binele. O ipostază a binelui este responsabilitatea.